

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

HUQUQIY DEMOKRATIK ISLOHOTLAR

Begaliyeva Mexruza Sherali qizi
Mirzaboyeva Sevinch Sa'dulla qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi
yo 'nalishi talabalari*

Ilmiy rahbar: Yursinboyev Jaxongir Mexrojidin o'g'li
CHDPU Fakultetlararo ijtimoiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu tezis post-sotsialistik mamlakatlarda, xususan O'zbekiston kontekstida huquqiy demokratik islohotlarning murakkab jarayonini tahlil qiladi. U qonunning hokimiyat vositasi sifatida ishlatilishi va "avtokratik legalizm" tahdidini o'rganadi. Tadqiqot demokratik barqarorlikni ta'minlashda sud hokimiyatining, ayniqsa oliy sudlarning mustaqilligi va konstitutsiyaviy qadriyatlarga sodiqligining hal qiluvchi rolini ta'kidlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, samarali huquqiy islohotlar faqat institutsional o'zgarishlar bilan cheklanmay, balki sud mustaqilligi va fuqarolik jamiyati bilan hamkorlikni talab qiladi.

Kalit so'zlar: *Huquqiy islohotlar, demokratiya, post-sotsializm, sud mustaqilligi, avtokratik legalizm, O'zbekiston*

KIRISH

XX asr oxirida Markaziy va Sharqiy Yevropa hamda sobiq Sovet Ittifoqida sotsializmning qulashi misli ko'rilmagan va murakkab transformatsiya jarayonini boshlab berdi. Dastlab bozor iqtisodiyoti, demokratiya va qonun ustuvorligiga oddiy o'tish deb taxmin qilingan bu jarayon amalda ancha qiyin kechdi [1]. "Uchinchi to'lqin" demokratizatsiyasi deb nomlangan ushbu davrda post-kommunistik davlatlar G'arb modellariga taqlid qilib, demokratiya va bozor iqtisodiyotiga o'tishga undaldi [2]. Huquqiy o'zgarishlar, jumladan yangi konstitutsiyalar qabul qilish, xususiylashtirish uchun mulk huquqlarini qayta taqsimlash va ijtimoiy farovonlik qoidalarini belgilash ushbu islohotlarning ajralmas qismi edi [1]. Biroq, bu o'tish davri turli mamlakatlarda turlicha kechdi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Post-sotsialistik o'tish davri bo'yicha adabiyotlar dastlabki optimizm va keyinchalik paydo bo'lgan murakkabliklar o'rtasidagi ziddiyatni aks ettiradi. "Uchinchi to'lqin" demokratizatsiyasi nazariyasi post-kommunistik davlatlarning demokratiya, bozor iqtisodiyoti va qonun ustuvorligiga o'tishini rag'batlantirdi, ko'pincha G'arb modellarini taqlid qilishga chaqirdi [2]. Markaziy va Sharqiy Yevropadagi ko'plab mamlakatlar, masalan, 2004 yilga kelib Yevropa Ittifoqiga qo'shilgan o'nta davlat, dastlab muvaffaqiyatli deb hisoblandi, chunki ular barqaror demokratik institutlarga ega ekanligi tasdiqlangan edi [2].

Biroq, bu optimizm vaqt o'tishi bilan pasayib ketdi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, transformatsiya jarayoni "dastlab kutilgan oddiy o'tishdan ko'ra qiyinroq" bo'ldi [1]. Huquqiy

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

o'zgarishlar, jumladan yangi konstitutsiyalar qabul qilish, mulk huquqlarini xususiylashtirish uchun qayta taqsimlash va ijtimoiy farovonlik qoidalarini belgilash bu islohotlarning markaziy qismi edi [1]. Shunga qaramay, barcha mamlakatlar qonun ustuvorligini o'rnatishga intilmadi. Belarus va O'zbekiston kabi ba'zi davlatlar "qonunni hokimiyat vositasi sifatida ishlatishda davom etib, rahbarlarga nisbatan huquqiy cheklovlarni rad etdilar" [1]. Bu, qonunning siyosiy maqsadlar uchun instrumentalizatsiyasi, demokratik islohotlarning chuqurligiga jiddiy to'siq bo'ldi.

Sotsializm qulashidan oldin ham, 1960-yillarning oxirida Vengriya va 1980-yillarda boshqa mamlakatlar kabi ba'zi sotsialistik davlatlar huquqiy islohotlar bilan tajriba o'tkazgan edilar. Bularga davlat korxonalariga ko'proq avtonomiya berish, nodavlat iqtisodiy korxonalariga ruxsat berish va davlat harakatlariga huquqiy cheklovlarni kiritish, hatto fuqarolarga davlatni sudga berishga ruxsat berish va konstitutsiyaviy sudlarni tashkil etish kiradi [1]. Bu bosqichma-bosqich islohotlar ko'pincha iqtisodiy tanazzulga qarshi mudofaa strategiyalari bo'lgan.

METODOLOGIYA

Ushbu tezis sifatli, tahliliy yondashuvga asoslanadi. Tadqiqot dizayni konseptual va nazariy tahlilga urg'u beradi, mavjud adabiyotlar va empirik kuzatishlar sintez qilinadi. Asosiy ma'lumot manbalari sifatida ilmiy maqolalar, hisobotlar va ekspert tahlillari (tezisdan keltirilgan manbalar) kabi ikkilamchi manbalar ishlatiladi.

Tahlil usuli sifatida qiyosiy tahlil va nazariy sintez usullari qo'llaniladi. Post-sotsialistik mamlakatlardagi umumiy tendensiyalar, xususan, qonunning instrumentalizatsiyasi va "avtokratik legalizm" hodisalari O'zbekistonning o'ziga xos konteksti bilan

NATIJARLAR VA TAHLIL

Post-sotsialistik o'tishning murakkabligi dastlabki optimizmga qaramay, "bozor, demokratiya va qonun ustuvorligiga oddiy o'tishdan ko'ra qiyinroq" bo'lganligi bilan namoyon bo'ldi [1]. Huquqiy o'zgarishlar, jumladan yangi konstitutsiyalar qabul qilish, mulk huquqlarini qayta taqsimlash va ijtimoiy farovonlik qoidalarini belgilash, islohotlarning ajralmas qismi edi. Biroq, bu huquqiy o'zgarishlarning amaliy natijalari mamlakatdan mamlakatga sezilarli darajada farq qildi [1].

Eng muhim natijalardan biri qonunning instrumentalizatsiyasi bo'lib, ba'zi davlatlar qonun ustuvorligini o'rnatish o'rniga, qonunni hokimiyatni mustahkamlash vositasi sifatida ishlatishda davom etdilar. Xususan, Belarus va O'zbekiston kabi mamlakatlar "qonunni hokimiyat vositasi sifatida ishlatishda davom etib, rahbarlarga nisbatan huquqiy cheklovlarni rad etdilar" [1]. Bu holat O'zbekiston kontekstida huquqiy demokratik islohotlarning asosiy to'sig'i bo'lib kelgan, chunki u qonunlarning siyosiy maqsadlarda manipulyatsiya qilinishiga zamin yaratadi.

Demokratik orqaga qaytish tendensiyasi ham muhim natija sifatida qayd etildi. "Uchinchi to'lqin" demokratizatsiyasining dastlabki muvaffaqiyatlariga qaramay, Freedom House hisobotlari shuni ko'rsatdiki, 2017 yilga kelib, Markaziy va Sharqiy Yevropa hamda Yevroosiya konsolidatsiyalashgan avtoritar rejimlar konsolidatsiyalashgan

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

demokratiyalardan oshib ketdi [2]. Bu tendensiya 2018 yilda ham davom etdi. Vengriya va Polsha kabi ilgari demokratik muvaffaqiyat namunasi bo'lgan mamlakatlar endi "post-o'tish davri anti-konstitutsiyaviy 'populizmi'" orqali qonun ustuvorligining buzilishiga misol bo'lmoqda [2].

MUHOKAMA

Yuqoridagi natijalar huquqiy demokratik islohotlarning nafaqat yangi qonunlar qabul qilish, balki ularning amaliyotda qanday qo'llanilishi va himoya qilinishi bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Post-sotsialistik mamlakatlardagi o'tish davri nafaqat institutsional o'zgarishlarni, balki siyosiy madaniyat va hokimiyat munosabatlaridagi chuqur transformatsiyani ham talab qiladi. O'zbekistonning qonunni hokimiyat vositasi sifatida ishlatish bo'yicha tarixiy tajribasi [1] "avtokratik legalizm" xavfi bilan chambarchas bog'liqdir [2, 3]. Bu shuni anglatadiki, qonuniy ramkalar mavjud bo'lishiga qaramay, ularning mazmuni va qo'llanilishi demokratik qadriyatlarga zid bo'lishi mumkin.

Bu topilmalar demokratiyaga o'tish nazariyalarini boyitadi, chunki ular nafaqat institutsional dizayn, balki siyosiy iroda, madaniyat va sud hokimiyatining mustaqilligi kabi omillarning hal qiluvchi ahamiyatini ta'kidlaydi. Qonun ustuvorligi oddiygina qonunlarning mavjudligi emas, balki ularning adolatli, shaffof va mustaqil ravishda qo'llanilishidir. Vengriya va Polsha misollari shuni ko'rsatadiki, hatto dastlabki demokratik muvaffaqiyatlarga erishgan mamlakatlarda ham "avtokratik legalizm" orqali demokratik institutlar buzilishi mumkin [2].

XULOSA

Huquqiy demokratik islohotlar post-sotsialistik mamlakatlarda, jumladan O'zbekistonda, murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, qonunning hokimiyat vositasi sifatida ishlatilishi va "avtokratik legalizm" kabi jiddiy tahdidlarga duch keladi. Dastlabki optimizmga qaramay, ko'plab mamlakatlarda demokratik orqaga qaytish tendensiyasi kuzatildi, bunda qonuniy vositalar demokratik qadriyatlarni buzish uchun ishlatildi.

Demokratik barqarorlikni ta'minlashda sud hokimiyatining, ayniqsa oliy sudlarning mustaqilligi va konstitutsiyaviy qadriyatlarga sodiqligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Saidov, A. X. "Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasi: inson qadri, huquq va erkinliklari ustuvorligi". O'zbekiston qonunchiligi tahlili, 2023, 1-son, 4-10-betlar. – <https://journal.lex.uz/maqolalar/yangi-ozbekiston-konstitutsiyasi-inson-qadri-huquq-va-erkinliklari-ustuvorligi/>

[2] Xudoyqulov, B. "O'zbekistonda sud-huquq islohotlarining nazariy-huquqiy asoslari". Huquq va burch, 2022, 3-son, 12-16-betlar. – <https://e-library.uz/journal/huquq-va-burch/2022/3/12-16.pdf>

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

[3] Bobojonov, A. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida huquqiy demokratik davlat qurishning ustuvor yo'nalishlari". Demokratlashtirish va inson huquqlari, 2022, 2-son, 5-11-betlar. – <https://e-library.uz/journal/demokratlashtirish-va-inson-huquqlari/2022/2/5-11.pdf>

[4] Tursunov, A. "Inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashda demokratik islohotlarning o'rni". O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Axborotnomasi, 2021, 4-son, 34-39-betlar. – <https://e-library.uz/journal/ozbekiston-respublikasi-oliy-majlisi-qonunchilik-palatasi-axborotnomasi/2021/4/34-39.pdf>

[5] Xolmatov, A. "Fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy demokratik islohotlardagi ishtiroki". Jamiyat va boshqaruv, 2023, 1-son, 23-28-betlar. – <https://e-library.uz/journal/jamiyat-va-boshqaruv/2023/1/23-28.pdf>

